

حق دفاع در مقابل تجاوز به جان، آزادی، عرض و ناموس و مال از حقوق طبیعی هر انسان است و لذا وضع مقررات در این زمینه هم با اصول و مبانی حقوق اسلامی و هم با حقوق اروپایی هماهنگی دارد. دفاع مشروع در حق موضوعی ایران در قانون مجازات اسلامی پیش‌بینی شده است. حقوق موضوعه، ارتکاب اعمالی را که در موقعیت‌های عادی جرم و مستوجب مجازات است در مقام دفاع، جرم نمی‌شناسد و مسئولیت کیفری و مسئولیت مدنی دفاع کننده را منتفی می‌داند. مصادیق اعمال در حکم دفاع مشروع نیز در مواد ۶۲۵ و ۶۲۹ قانون مجازات اسلامی (بخش تعزیرات) مصوب سال ۱۳۷۵ پیش‌بینی شده است. استفاده از معاذیر قانونی معافیت از مجازات مستلزم تعقیب و تحقیق و محاکمه و سرانجام معافیت از مجازات با حکم دادگاه است. در حالی که با تحقق شرایط دفاع مشروع از عوامل موجهه‌ی جرم (موضوع مواد ۶۱ به بعد قانون مزبور) با کشف واقعه یا اعلام آن و احراز دفاع مشروع، تعقیب و تحقیق و محاکمه مرتکب منتفی و نیازی به صدور حکم یا طی این مراحل نیست. اساس و مبنای دفاع مشروع در حقوق موضوعه متکی بر نظریات حقوقی زیر است:

اول:

ضرورت دفاع در مقام اعمال یک حق و یا انجام یک تکلیف اولین نظریه در مورد تاسیس دفاع مشروع، این است که اعمال یک حق و حتی اجرای یک تکلیف است. در مواقعی که وقوع خطر نزدیک است و به مراجع عمومی دسترسی نیست، باید افراد امکان محافظت از خودشان یا دیگران را داشته باشند. فکر وجود حق طبیعی دفاع و ضرورت دفاع به عنوان یک حق یا وظیفه، اساس این نظریه را تشکیل می‌دهد. حق دفاع در دوره‌های مختلف پیوسته یکی از علل مشروعیت ارتکاب جرم شناخته شده است. حقوق روم، دفاع مشروع را قبول داشته و «سیسرون» آن را حق طبیعی تلقی کرده است. دفاع مشروع، در اثر افکار مسیحیت تغییر کرد و طبق آن محاکم کسی را که در مقام دفاع مشروع مرتکب عمل مجرمانه می‌شد، چنین رفتاری را مغایر با کردار نیک تلقی می‌کردند و دفاع کننده را مجرم می‌دانستند و الغای مجازات، مستلزم تقاضای عفو از احکام بود، و به طور معمول در موارد دفاع از نفس

رضا رضایی

کارشناس حقوق و فراگیر اولین دوره‌ی مدیریت زندان

تقاضای عفو همیشه مورد قبول واقع می‌شد. در شریعت اسلام دفاع، مسئولیت جزایی را منتفی می‌کند و بر سه قسم است:

- ۱- دفاع مشروع که نوعی دفاع فردی است.
- ۲- امر به معروف و نهی از منکر که نوعی دفاع اجتماعی است.
- ۳- جهاد که دفاع از کیان اسلام است.

دوم:

نظریه‌ی دفاع مبتنی بر اجبار روحی (معنوی) در تجاوزی که نسبت به فردی می‌شود و دفاع کننده را در موقعیت دفاع مشروع قرار می‌دهد، فرض بر این است که دفاع کننده در زمان دفاع در وضعیت اجبار روحی (معنوی) بوده است، اصولاً اعمال زور و توسل به قدرت شخصی همیشه ممنوع، ولی در چنین فرضی با اختلال در عنصر روانی جرم، رفتار مجرمانه‌ای که در مقام دفاع به عمل آمده است، به علت وجود وضعیت اجبار مستوجب کیفر نیست. این نظریه همیشه منطبق با واقع نیست، زیرا در بیشتر موارد اقدام دفاع کننده به نحوی است که مبین قصد و اراده و درک واقعی او هنگام دفاع است. تفاوت عمده در انتخاب یکی از دو نظریه‌ی بالا، موجب می‌شود که در نظریه‌ی ضرورت دفاع در مقام اعمال یک حق و اجرای یک تکلیف، دفاع مشروع از عوامل موجهه جرم به حساب آید، در حالی که در نظریه‌ی دفاع مبتنی بر اجبار روحی (معنوی)، دفاع مشروع از علل نبود قابلیت انتساب یا عوامل شخصی رافع مسئولیت کیفری محسوب می‌شود. در حقوق جزای کشور ما، دفاع مشروع از عوامل موجهه‌ی جرم است، زیرا با اجتماع شرایطی، عملی که جرم است، در مقام دفاع از نفس یا عرض یا ناموس یا مال خود یا دیگری و یا آزادی تن خود با دیگری قابل تعقیب و مجازات نیست. ضوابط دفاع مشروع در مواد ۶۱ و ۶۲ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۰ پیش‌بینی شده است. علاوه بر آن، مواردی هم در مواد ۶۲۷ به بعد قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب سال ۱۳۷۵ معین شده است که برغم فقدان جمیع شرایط لازم برای تحقق دفاع مشروع، با احراز شرایط قانونی برای دفاع در دادگاه، عمل در حکم دفاع مشروع تلقی می‌شود. بنابر آنچه که داودالطاهر در کتاب «الدفاع الشرعی فی الشریعه الاسلامیه» نوشته است، برای دفاع مشروع، تعریفی در کتاب‌های

فقهی نیامده است. فقط عبدالقادر عوده در کتاب «التشريع الجنایی الاسلامی» می نویسد:

الدفاع التشریح: هو واجب الانسان فی حمایه نفسه او نفس غیره و حقه فی حمایه ماله او مال غیره، من کل اعتداء حال غیر مشروع بالقوه اللازمه لدفع هذا الاعتداء.

دفاع مشروع بر هر انسانی در حمایت از جان خود و یا جان دیگری واجب است و حتی برای او در حمایت از مال خود و یا مال دیگری در مقابل هر نوع تجاوز نامشروع با هر وسیله ای که برای دفع این تجاوز ضروری باشد.

مواد ۶۱ و ۶۲ قانون مجازات اسلامی، ضوابط عمومی دفاع مشروع را معین می کند. مواد ۶۲۷ به بعد قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مواردی را که در حکم دفاع مشروع تلقی می شود، پیش بینی کرده است. ما این مقررات را در پی مورد بررسی قرار می دهیم:

ضوابط کلی برای تحقق دفاع مشروع

بخش اول: ماهیت تاسیس حقوقی دفاع مشروع

الف) اعمال حقوق فردی و خصوصی در دفاع مشروع

ماده ۶۱ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۰ با غیر قابل تعقیب و مجازات دانستن عمل مجرمانه در مقام دفاع از نفس یا عرض یا ناموس یا مال خود یا دیگری یا آزادی تن خود یا دیگری در واقع، حق خصوصی دفاع را مورد قبول قرار داده است. مبنای این امتیاز شخصی در ضرورت دفاع، عدم امکان توسل به قوای دولتی بدون فوت وقت و یا موثر واقع نشدن مداخله قوای مذکور در رفع تجاوز و خطر است (بند ۳ ماده ۶۱ قانون مورد بحث) در اینجا به هیچ وجه لازم نیست، برای مشروع دانستن دفاع، اجبار روحی یا معنوی دفاع کننده مطرح شود. چه بسا ممکن است دفاع کننده آزادانه و آگاهانه و در خارج از موارد اجبار، مبادرت به دفاع مشروع کند و باز استحقاق استفاده از عوامل موجهه جرم را داشته باشد.

به هر حال، کسی که از خود دفاع می کند، مستوجب مجازات نیست. چنین فردی با دفع تجاوز به اجتماع خدمت می کند و عمل او فاقد قبح اجتماعی است و لذا اجتماع نمی تواند در اعمال کیفر شخصی که در مقابل تجاوز دیگری مقاومت و از وقوع آن جلوگیری کرده است، خود را ذینفع بداند. مطلبی که در دفاع مشروع باید مورد توجه قرار گیرد، این است که علت مشروعیت دفاع، اعمال قضاوت شخصی و اجرای عدالت فردی نیست، بلکه، رفتاری است که جنبه پیشگیری از نتایج زیانبار یک حمله غیر عادلانه را دارد. بدین لحاظ، دفاع مشروع بیشتر در مسیر تأمین و حفظ امنیت شخصی در غیاب هیئت اجتماعی است قضاوت و اجرای عدالت خصوصی و فردی. همین جنبه پیشگیری از نتایج زیانبار حمله غیر عادلانه در دفاع مشروع به عنوان عامل موجهه جرم است که تحقق مشروع را منوط به رعایت شرایطی کرده است.

ب) قلمرو علت موجه در دفاع مشروع

برخلاف ماده ۳۲۸ قانون جزای فرانسه که قتل و ضرب و جرح را در مقام دفاع مشروع از خود یا دیگری جرم نمی داند و رویه قضایی، ماده ۶۱ مزبور را به هر نوع عملی در مقام دفاع تعمیم داده

است و جرم نمی شناسد، ماده ۶۱ قانون مجازات اسلامی ارتکاب هر نوع عملی را که جرم باشد، در مقام از نفس یا عرض و یا ناموس و یا مال خود یا دیگری و یا آزادی تن خود یا دیگری (در برابر هر نوع تجاوز فعلی و یا خطر قریب الوقوع) در صورت اجتماع شرایط یاد شده در قانون، از عوامل موجهه تلقی می کند و آن را قابل تعقیب و مجازات نمی داند.

با این حال، به نظر می رسد ارتکاب جرایمی که در ماهیت می تواند انجام دفاع را در مقابل حمله توجیه کند، از قلمرو دفاع مشروع به عنوان علت موجهه، خارج است. به طور مثال، استناد دفاع کننده به دفاع مشروع در مورد ارتکاب جرم غیر عمدی ناشی از بی احتیاطی، با توجه به ارکان و شرایط حمله و دفاع، منتفی است؛ زیرا، در واقع با توجه به خصوصیت دفاع، تصور توسل به دفاع مشروع در مقابل جرایم غیر عمدی بعید است.

بخش دوم: شرایط تجاوز دفاع و موضوع مورد تجاوز در دفاع

مشروع

احتمال وقوع یک تجاوز قبلی است که عملی را که در وضعیت عادی جرم است، وقتی به منظور دفاع صورت گیرد، مشروع می نماید. بنابراین، دفاع مشروع واجد دو شرط زیر می باشد و موضوع تجاوز نیز منحصر به موارد خاصی است:

الف) کیفیت تجاوز مستوجب دفاع و شرایط آن، موضوع تجاوز

در دفاع مشروع

ب) مشروعیت دفاع در قبال تجاوز

الف) کیفیت تجاوز مستوجب دفاع

موضوع تجاوزی که دفع را توجیه می نماید، متفاوت است. دفاع وقتی قانونی است که برای دفع تجاوز فعلی یا خطر قریب الوقوع نسبت به نفس یا عرض یا ناموس یا مال یا آزادی تن شخص مورد تجاوز یا دیگری به شرح مذکور در ماده ۶۱ قانون مجازات اسلامی باشد.

۱. ماهیت غیر قانونی تجاوز

از نظر ماهیت تجاوز مستوجب دفاع، باید نفس تجاوز خلاف قانون غیر عادلانه باشد. بنابراین، اگر ارتکاب عمل متجاوز به حکم قانون و امر آمر قانونی باشد، استناد به موارد دفاع مشروع مذکور در ماده ۶۱ قانون مجازات اسلامی ممکن نیست. برای مثال، چنانچه مأمور دولت در اجرای مأموریت قانونی خود دست به اقدامهایی بزند، مقاومت در مقابل اقدامهای مزبور دفاع تلقی نمی شود. این مقاومت خود جرمی است که به موجب ماده ۶۰۷ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب سال ۱۳۷۵ با عنوان «تمرد نسبت به مأموران دولت» به شرح زیر قابل مجازات است:

«هرگونه حمله یا مقاومتی که با علم و آگاهی نسبت به مأموران دولت در حین انجام وظیفه آنان به عمل آید، تمرد محسوب می شود و مجازات آن به شرح ذیل است:

۱. هرگاه متمرّد به قصد تهدید اسلحه خود را نشان دهد، حبس از شش ماه تا دو سال.
۲. هرگاه متمرّد در حین اقدام دست به اسلحه برد، حبس از یک

۳. در سایر موارد حبس از سه ماه تا یک سال.

تبصره: اگر متمد در هنگام ترمد مرتکب جرم دیگری هم بشود به مجازات هر دو جرم محکوم خواهد شد.

ماده ۶۲ قانون مجازات اسلامی به صراحت به منتفی شدن دفاع به صورت مقاومت در مقابل ماموران دولتی اشاره می کند و مقرر می دارد:

«مقاومت در برابر قوای تامینی و انتظامی در مواقعی که مشغول انجام وظیفه خود باشند، دفاع محسوب نمی شود...».

با این حال، ماده‌ی مزبور مطلق نیست و همان طور که افراد به موجب قانون موظف شده‌اند که در مقابل ماموران مقاومت نکنند ماموران نیز به حکم قانون مکلف شده‌اند که در موقع اجرای وظیفه از حدود قانون تخطی نکنند. قسمت آخر ماده‌ی ۶۲ قانون مجازات اسلامی اعلام می دارد:

«... ولی هرگاه قوای مزبور از حدود وظیفه‌ی خود خارج شوند و حسب ادله و قراین موجود خوف آن باشد که عملیات آنان موجب قتل یا جرح یا تعرض یا تعرض به عرض یا ناموس شود، در این صورت، دفاع جایز است.»

در عین حال، مواد ۶۲۶ و ۶۲۸ و به ویژه ۶۲۸ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) نیز مشروعیت دفاع را در مواردی که حتا ماموران انتظامی و دیگر ضابطان دادگستری در خارج از حدود وظیفه‌ای به حکم قانون آنان محول شده است، مبادرت به اقداماتی کنند که بیم قتل یا جرح یا تعرض به عرض برود، پیش‌بینی کرده و به شخصی که مورد تهدید واقع شده، اجازه داده است، در مقابل عملیات ماموران مزبور در مقام دفاع برآید. بنابراین، در غیر از موارد بیم قتل یا جرح یا تعرض به عرض یا ناموس، آن هم خارج از حدود وظیفه‌ی ماموران، مقاومت جایز نیست.

بدین ترتیب، در مقابل اقدام‌های قهرآمیز و خشن احتمالی ماموران مورد بحث که موجب قتل یا جرح یا تعرض به عرض یا ناموس نباشد، مقاومت بدنی جایز نیست و افرادی که موضوع اقدامات و عملیات قهریه و غیر ضروری ماموران واقع می شوند باید به مراجع صالحه شکایت کنند، زیرا به طور کلی حق دفاع در مقابل تعدیات ماموران منوط به احراز دو امر است:

اول: خروج ماموران از حدود وظیفه.

دوم: وجود دلایل و قراینی که شخص را بیمناک کند که عملیات قوای تامینی، موجب قتل یا جرح یا تعرض به عرض یا ناموس خواهد شد.

ذکر این نکته لازم است که؛ تجاوز ماموران نسبت به اموال یا آزادی تن افراد، موجب مشروعیت دفاع نخواهد بود و ممکن است دفاع‌کننده، بتواند از کیفیات مخففه استفاده کند.

در حقوق فرانسه، علمای حقوق (دکترین) در مورد مقاومت افراد در مقابل مامورانی که از خود اختیارات قانونی تجاوز می کنند، استناد متهم را به دفاع مشروع، به شرط آن که تمامی شرایط و به ویژه متناسب بودن دفاع با تجاوز احراز شود، قابل قبول می دانند، اما رویه‌ی

قضایی فرانسه در جهت دیگری تثبیت شده و مبتنی بر این است که هرگونه ضرب و جرحی علیه ماموران قوای عمومی، حتی اگر اقدام ماموران غیرقانونی باشد، شورش و اغتشاش (از جرایم علیه امنیت) تلقی خواهد شد. همچنین رویه‌ی قضایی فرانسه از قبول دفاع مشروع برای کسی که به طور عمدی و اراده‌ی خود را در معرض تجاوز قرار داده است، خودداری می کند و به همین دلیل استناد «دونل»^۱ کنندگان را به دفاع مشروع نمی پذیرد.

۲. فقدان تحریک قبل از تجاوز

به طور کلی تجاوز نباید معمول تحریک خود شخص مدافع باشد. چنانچه شخصی به دیگری دشنام دهد تا وقتی طرف برانگیخته شد و درصدد حمله برآمد، او را مضروب و مجروح کند و یا به قتل برساند، نمی تواند عمل خود را دفاع مشروع بداند. با وجود این، قانون راجع به مجازات اسلامی به وجود چنین شرطی اشاره نکرده است و با فقدان نص قانونی در این مورد، قبول چنین شرطی با توجه به اصل تفسیر مضیق و منع تفسیر موسع قوانین جزایی مواجه به اشکال است و لذا مدافع برغم تحریک قبلی ممکن است با رای دادگاه از مشروعیت دفاع استفاده کند.

۳. فعلیت تجاوز

برای تحقق دفاع مشروع، باید دفاع معارن باشد. ماده‌ی ۶۱ قانون مجازات اسلامی به صراحت به هرگونه تجاوز فعلی و یا خطر قریب‌الوقوع اشاره نکرده است. بنابراین، در صورتی که تجاوز در گذشته و حمله خاتمه پیدا کرده باشد و به دنبال آن کسی که مورد حمله واقع شده است، در مقام دفاع برآید، توسل به دفاع مشروع منتفی است. قانونگذار اجزای انتقامجویی و تلافی را به کسی نداده و رسیدگی و اعمال کیفر در صلاحیت مراجع قضایی است. در صورتی که احتمال تجاوز در آینده برود، این امر به شخص تهدید شده حق نمی دهد که به منظور پیشگیری در مقام دفاع مشروع برآید و مرتکب اعمال مجرمانه نسبت به تهدیدکننده شود زیرا امکان مراجعه به مقامات قانونی و قضایی فراهم است. در همین جهت حکم شماره‌ی ۲۰۵۲ به تاریخ ۱۳۱۷/۹/۲۶ شعبه‌ی پنجم و ۱۲۱۹ به تاریخ ۱۳۲۸/۷/۳۰ شعبه‌ی دوم سابق دیوان کشور حاکی است که: «اگر متهم پس از گرفتن داس از دست مقتول با همان داس او را بکشد، چون در حین ایراد جرح منتهی به فوت، خطر جانی برای متهم وجود نداشته است، نمی توان عمل او را دفاع از نفس دانست؛ چه پس از این که متهم داس را از دست مقتول گرفت، دیگر، هیچ گونه خطری برای او باقی نبوده است». بدین ترتیب، اگر کسی با چاقو به دیگری حمله کند و طرف مقابل چاقو را از دست او بگیرد و خود او را بشکند، دفاع مشروع و قانونی نیست، چون پس از گرفتن چاقو فعلیت و خطر و تجاوز منتفی است.

۴. غیر قابل دفع بودن تجاوز

وقتی تجاوز بدون ارتکاب عمل مجرمانه قابل دفع باشد، استناد به دفاع مشروع منتفی است. اگر کسی بتواند شخصا و بدون ایراد صدمه تجاوز را دفع کند و یا فرصت کافی داشته باشد که برای دفع

تجاوز از قوای دولتی کمک بگیرد، استناد به دفاع مشروع امکان پذیر نیست.

بند ۳ ماده‌ی ۶۱ قانون مجازات اسلامی در این مورد مقرر می‌دارد: «توسل به قوای دولتی بدون فوت وقت در عمل ممکن نباشد و یا مداخله قوای مذکور در رفع تجاوز و خطر موثر واقع نشود.» دفع تجاوز ارتباطی به شخصیت و خصوصیات روانی شخص متجاوز ندارد. منظور از تاسیس حقوقی دفاع مشروع این است که افراد بتوانند تحت شرایطی جان، ناموس، عرض و مال خود را در مقابل تجاوز دیگری حفظ کنند. بنابراین، حتی اگر متجاوز، طفل یا دیوانه باشد، باز دفاع مشروع، جایز است.

در صورتی که برای دفاع کننده امکان فرار و در

اگر متهم پس از گرفتن داس

از دست مقتول میسر باشد، آیا باز

استناد به دفاع مشروع ممکن

است یا خیر؟

در این مورد احکام متناقضی

وجود دارد. حکم شماره‌ی

۲۰۵۲ به تاریخ ۱۳۱۷/۹/۲۰

شعبه‌ی پنجم دیوان کشور

حاکی از آن است که «با امکان

فرار، دفاع مجوز قانونی ندارد.» در

مقابل، احکام شماره ۱۳۱۹/۸/۲۷-۲۶۵۱ و ۱۵/۱۹

۱۳۱۹ شعبه‌ی دوم دیوان کشور چنین صادر کرده است که:

«از ماده‌ی ۱۸۴ قانون کیفر عمومی و مواد مربوط دیگر راجع به موجبات معافیت از کیفر

استفاده نمی‌شود که امکان فرار برای کسی که مورد حمله به نفس

واقع شده موجب باشد که نتواند با اقدام عملی با شرط مذکور در آن

ماده از خود دفاع نماید.»

بدین ترتیب کسی که مورد حمله واقع می‌شود با امکان فرار

مجبور به فرار نیست، بلکه با وجود شرایط لازم برای تحقق دفاع

مشروع می‌تواند از خود دفاع کند.

به نظر می‌رسد موضوع، بستگی به شخصیت و موقعیت متجاوز

و مدافع هر دو دارد. به طور معمول دفاع یک نظامی با احراز شرایط

دفاع مشروع برغم امکان فرار قابل توجیه است؛ ولی استناد به دفاع مشروع در مقابل یک کودک و یا دیوانه‌ی متجاوز با وجود امکان فرار نمی‌تواند مورد توجه قرار گیرد. همچنین فرزندی که پدر خود را به قتل رسانده است، در شرایطی که مورد حمله‌ی قبلی پدر بوده و امکان فرار داشته است، استناد وی به دفاع مشروع قبول نمی‌شود.

ب) شرایط مشروعیت دفاع در قبال تجاوز
قانونگذار برای شخصی که مورد تعرض و تجاوز قرار گرفته است، حق دفاع را تحت شرایط و کیفیاتی محترم شناخته و او را در ارتکاب اعمالی که در شرایط عادی جرم است، مجاز و از تعقیب و مجازات معاف دانسته است. جلوگیری از بی‌نظمی و هرج و مرج و تامین حقوق و آزادی‌های افراد جامعه موجب تعیین شرایط و کیفیاتی در دفاع مشروع شده است.

۱. ضروری بودن دفاع

مشروعیت دفاع، مستلزم آن است که ارتکاب اعمال مجرمانه در

مقام دفاع، تنها وسیله‌ی ممکن برای دفع تجاوز باشد. بنابراین، وقتی

دفاع کننده بتواند برای حفظ عرض یا نفس یا ناموس یا مال خود یا

دیگری به مقامات عمومی مراجعه کند، توسل به دفاع مشروع ممکن

نیست. قانونگذار ضرورت دفاع را در بند ۳ ماده‌ی ۶۱ قانون مجازات

اسلامی پیش‌بینی کرده است و مقرر می‌دارد «توسل به قوای دولتی

بدون فوت وقت در عمل ممکن نباشد و یا مداخله قوای مذکور در

رفع تجاوز و خطر موثر واقع نشود». علاوه بر آن، بند ج ماده‌ی

۲۷ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) نیز موضوع را مورد تأیید قرار

داده است و مقرر می‌دارد: «توسل به قوای دولتی یا هرگونه وسیله‌ی

آسان‌تری برای نجات میسر نباشد.»

در صورتی که فرد مورد تجاوز بتواند با فرار خود از خطر نجات

پیدا کند، آیا حق دارد تجاوز را با هر گونه عملی علیه متجاوز دفع نماید؟

با فرض قبول حق و حتی تکلیف برای فرد مورد تجاوز به حفظ

خود و جامعه در قبال تجاوز، می‌توان گفت: شخص مورد تجاوز

همیشه و صرف‌نظر از موارد تجاوز کودک و یا دیوانه، ملزم به فرار

نیست و با احراز تمامی شرایط لازم برای تحقق دفاع مشروع، از

عامل موجهی مزبور می‌تواند استفاده کند. و به هر حال، تشخیص

فرار به عنوان وسیله‌ی آسان برای نجات با دادگاه است.

۲. متناسب بودن دفاع با خطر تجاوز

یکی از شرایط احراز دفاع مشروع بر طبق بند ۱ ماده‌ی ۶۱ قانون

مجازات اسلامی این است که: «دفاع با تجاوز و خطر متناسب

باشد.» همچنین در مواد ۶۲۵ و ۶۲۷ قانون مجازات اسلامی

(تعزیرات) به صراحت بر دفاع متناسب با حمله تأکید شده است.

بدین ترتیب، شخص مورد تعرض و تجاوز نباید در مقام دفاع

مرتکب عملی شود که شدیدتر از خطر ناشی از تهدید حمله کننده

باشد. برای مثال، اگر مهاجم، شخص مورد حمله را به ایراد ضرب

ساده (کشیده و لگد) تهدید کند، برای دفع چنین خطری نمی‌توان

توسل به استفاده از کارد و میله‌ی آهنی شد.

۳. استفاده‌ی مدافع از آسان‌ترین وسیله‌ی نجات

طبق بند ج ماده‌ی ۶۲۷ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) دفاع

وقتی جایز است که توسل به قوای دولتی یا هر گونه وسایل آسان‌تری برای نجات میسر نباشد.

۴. توانایی مدافع برای دفاع از دیگری و ناتوانی او در دفاع از خود

یکی دیگر از شرایط مشروعیت دفاع، قدرت و توانایی مدافع در دفع تجاوز است. در این مورد تبصره‌ی ذیل ماده‌ی ۶۱ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۰ مقرر می‌دارد:

«وقتی دفاع از نفس و یا ناموس و یا عرض و یا مال و یا آزادی تن دیگری جایز است که او ناتوان از دفاع بوده و نیاز به کمک داشته باشد.»

از تبصره‌ی مزبور استنباط می‌شود تا وقتی که شخص مورد حمله، خود قدرت و توانایی دفاع دارد، مجاز است با هر عملی از خود دفاع کند و وقتی ناتوان از دفاع بود، در صورت نیاز، دیگری هم می‌تواند از او دفاع کند.

ج موضوع تجاوز در دفاع مشروع

۱. دفاع از نفس

وقتی به تن یا جان انسان یا دیگری حمله شود، شخص می‌تواند در مقام دفاع از خود، هر عملی را که لازم باشد به عمل آورد و با اجتماع شرایطی، غیر قابل تعقیب و مجازات است.

۲. دفاع از عرض یا ناموس

کلمات «عرض» و «ناموس» در ماده‌ی ۶۱ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۰ به نحوی آمده است، که می‌توان گفت: عرض و ناموس به طور مترادف به کار برده شده‌اند. ولی با توجه به مفاهیم عرفی این دو کلمه، می‌توان گفت که: مقصود از عرض، آبرو و شرافت و حیثیت خانوادگی و اجتماعی و منظور از ناموس، زنان خانواده و وابسته به فرد و رعایت حرمت آنان از نظر موازین اخلاقی و مذهبی است. بدین ترتیب، تعرض در عرض به صورت جریحه‌دار کردن شرافت و حیثیت فردی یا خانوادگی است و بیشتر به صورت نسبت دادن اعمال منافی عفت است. تعرض به ناموس به صورت تجاوز به زنان خانواده، اعم از همسر و مادر و خواهر و دختر و لکه‌دار کردن عفت و عصمت آنان است. در عین حال، تعرض به برادر و اولاد پسر شخص نیز، در عرف تجاوز به ناموس تلقی می‌شود. در صورتی که شخص از طریق ارتکاب اعمال منافی عفت در صدد تجاوز به این حرمت اخلاقی و اجتماعی و شرعی برآید و در این حالت از طرف شخصی که ناموسش در معرض تجاوز است، مورد قتل و جرح و ضرب قرار گیرد، عمل دفاع‌کننده، مشروع است. برابر ماده‌ی ۶۳۰ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب سال ۱۳۷۵ که از معاذیر معافیت از مجازات است، هر گاه مردی همسر خود را در حال زنا با مرد اجنبی مشاهده کند و علم به تمکین زن داشته باشد، می‌تواند در همان حال، آنان را به قتل برساند و در صورتی که زن مکره باشد، فقط مرد را می‌تواند به قتل برساند حکم ضرب و جرح در این مورد نیز مانند قتل است. به طور کلی برای تحقق دفاع از ناموس ضوابط زیر قابل توجه است:

اول: تجاوز باید غیرقانونی و از طریق رابطه‌ی نامشروع باشد.

دوم: تجاوز باید به قصد شهوترانی و با لطمه وارد آوردن به شرافت و حیثیت خانوادگی شخص مورد تجاوز صورت گیرد.

سوم: تجاوز باید به صورت رابطه‌ی جسمی و فیزیکی به عمل آید.

با وجود این، دفاع از عرض یا ناموس دیگری نیز بدون هیچ گونه قربانی از نظر قانون مجاز و مشروع شناخته شده است، ولی طبق تبصره‌ی ماده‌ی ۶۱ قانون مجازات اسلامی شخص مورد تجاوز باید ناتوان از دفاع و نیاز به کمک داشته باشد. بنابراین، چنانچه شخصی مشاهده کند که زنی در معرض تجاوز ناموس به عنف است و او ناتوان از دفاع است و نیاز به کمک دارد، چنانچه در مقام دفاع از آن زن، مرد متجاوز را به قتل رساند یا مجروح و مضروب کند، عملش دفاع مشروع است و مجرم محسوب نمی‌شود، اعم از اینکه بین مدافع و زن، نسبت قربانی وجود داشته باشد یا خیر.

در پایان یادآوری می‌شود که توهین و اهانت، موجب دفاع مشروع به عنوان دفاع از شرف و حیثیت نیست؛ زیرا دفاع مشروع برای جلوگیری از وقوع تجاوز است و وقتی تجاوز کسی به صورت شفاهی یا کتبی شرف و حیثیت است. به طور کلی، فحش و اهانت موجب مشروعیت دفاع به صورت ضرب و جرح و قتل نیست و ممکن است از کیفیات مخفیه محسوب شود. با این حال طبق بند ۳ ماده‌ی ۱ آیین‌نامه‌ی امور خلافی مصوب ۱۳۲۴/۵/۲۲ چنانچه شخصی در برابر فحاشی و هتاک از دیگری متقابلاً اقدام به فحاشی کند، عملش قابل مجازات نیست. در حال حاضر، توهین موضوع مواد ۶۰۸ و ۶۰۹ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) است.

۳. دفاع از مال

ماده‌ی ۶۱ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۰ دفاع از مال را به طور کلی در ردیف دفاع از جان یا عرض یا ناموس شناخته و تحت شرایطی آن را قابل تعقیب و مجازات نمی‌داند. علاوه بر آن ماده‌ی ۶۲۶ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) در مورد استفاده از هر گونه مقاومت برای دفاع از مال را مجاز دانسته است.

همچنین دفاع به صورت قتل عمدی در مقابل کسی که در صدد سرقت و ربودن انسان یا مال او برآید، به شرط آن که دفاع متوقف به قتل باشد، مجازات نخواهد داشت (بند ج ماده‌ی ۶۲۹ قانون مجازات اسلامی - تعزیرات)

۴. دفاع از آزادی تن خود یا دیگری

توقیف غیرقانونی، موضوع ماده‌ی ۵۸۳ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) است و قانونگذار به افراد اجازه داده است که هرگاه آزادی تن آنان یا دیگران مورد تجاوز قرار گیرد، در مقام دفاع و آزادی از قید و بند نامشروع، مبادرت به اعمالی مجرمانه کنند و در این صورت قابل تعقیب و مجازات نیستند. ماده‌ی ۶۱ قانون مجازات اسلامی دفاع از آزادی تن خود یا دیگری را با اجتماع شرایط بیان شده در بندهای ۲۱ و ۳ ماده‌ی قانون مزبور قابل تعقیب و مجازات نمی‌داند.

منابع:

۱. شرح قانون مجازات اسلامی؛ دکتر عباس زراعت.

۲. تفصیل قواعد دفاع مشروع در حقوق جزایی ایران؛ دکتر ضیاءالدین پیمانی.